

OBSAH

Předmluva	7
I. Sociologie jako individuální zábava.....	9
II. Sociologie jako forma vědomí.....	33
III. Exkurz: Alternace a biografie neboli jak získat přefabrikovanou minulost.....	61
IV. Sociologická perspektiva – člověk ve společnosti.....	73
V. Sociologická perspektiva – společnost v člověku.....	99
VI. Sociologická perspektiva – společnost jako drama.....	127
VII. Exkurz: Sociologický machiavelismus a etika neboli jak získat morální ohledy a dále podvádět.....	153
VIII. Sociologie jako humanitní disciplína.....	165
Dodatek: Co se stalo sociologii?.....	177
Bibliografické poznámky.....	183

Peter L. Berger: Invitation to Sociology
Published by arrangement with The Doubleday Broadway Publishing Group,
a division of Random House, Inc.

© Peter L. Berger, 1963
© Bantister & Principal – studio, 2003

ISBN 80-85947-90-0

PŘEDMLUVA

Tuto knihu jsem napsal, aby se četla, nikoli studovala. Není to učebnice ani pokus vybudovat teoretický systém. Je to pozvánka do myšlenkového světa, který je podle mne nesmírně vzrušující a důležitý. Předkládáme-li pozvánku tohoto druhu, je nutné vymezit svět, do něhož je čtenář zván; rozhodne-li se ale brát toto pozvání vážně, je jasné, že bude muset vykročit za obzor této knihy.

Knihla je, jinými slovy, určena těm, u nichž začala sociologie z toho či onoho důvodu vzbuzovat zájem a vyvolávat otázky. Předpokládám, že mezi nimi budou studenti, kteří si snad pohrávají s myšlenkou, že by se sociologii mohli vážně věnovat, a také zralejší členové oné poněkud mytologické entity, již se říká „vzdělaná veřejnost“. Poněvadž všichni nacházíme jisté narcistické uspokojení, díváme-li se na obraz, jehož jsme sami součástí, přiláká snad kniha také některé sociology, i když těm řekne jen málo věcí, které by nevěděli. Jelikož tedy kniha směřuje k poměrně širokému publiku, snažil jsem se pokud možno vyhnout se odbornému žargonu, jímž si sociologové vydobyli pochybnou pověst. Zároveň jsem se vyhýbal tomu, abych čtenáře blahosklonně poučoval – hlavně proto, že takový postoj je podle mne sám o sobě odpudivý, ale také proto, že lidé, studenty nevyjímaje, kteří musí být poučováni, se mi do této hry příliš zvat nechce. Upřímně přiznávám, že pokud jde o akademická rozptýlení, která se dnes nabízejí, pokládám sociolo-

gii za jakousi „královskou hru“ – a na šachový turnaj nezveme ty, kdo neumějí hrát domino.

Počín tohoto druhu nemůže neodhalit autorovy předsudky ohledně jeho oboru. I to je třeba hned na začátku upřímně přiznat. Budou-li tuto knihu číst jiní sociologové, zejména v Americe, některé z nich její orientace nevyhnutelně rozladí, nebudou souhlasit s některými směry argumentace a získají pocit, že chybějí věci, které pokládají za důležité. Jediné, co k tomu mohu říci, je, že jsem se snažil být věrný ústřední tradici, která vychází od klasiků našeho oboru, a že jsem pevně přesvědčen o její trvalé hodnotě.

Mé zvláštní zaujetí v tomto oboru patří sociologii náboženství. Pravděpodobně se to projeví v příkladech, které užívám, protože mě napadaly nejsnadněji. Jinak jsem se ale snažil neklást na svou specializaci důraz. Chtěl jsem pozvat čtenáře do široce otevřené krajiny, ne do konkrétní vesničky, v níž náhodou žiji.

Při práci na knize jsem musel rozhodnout, zda do ní zahrnu tisíce poznámek, či vůbec žádnou. Rozhodl jsem se pro druhou možnost, protože se mi zdálo, že kdybych dal knize podobu německy důkladného pojednání, přišlo by se tím nezískalo. Autory uvádím v textu tam, kde nejsou jejich myšlenky součástí obecného konsenzu v oboru. Tato jména jsou znovu shrnuta v poznámkách na konci knihy, kde čtenář najde také určité podněty k další četbě.

Vě všem, co v oboru, který jsem si zvolil, promýšlím, patří můj nezměrný dík mému učiteli Carlu Mayerovi. Obávám se, že bude-li tuto knihu číst, při některých pasážích pozvedne obočí. Přesto doufám, že zde předložené pojetí sociologie nebude pokládat za příliš velkou traverstii toho, jež předával svým studentům. V jedné z kapitol tvrdím, že všechny světové názory jsou výsledkem spiknutí. Totéž lze říci o názorech týkajících se vědeckého oboru. Na závěr bych proto rád poděkoval třem lidem, kteří se mnou v řadě rozhovorů a sporů konspirovali – Brigitte Bergerové, Hansfriedu Kellnerovi a Thomasi Luckmannovi. Výsledky těchto schůzek najdou na následujících stránkách na nejednom místě.

I. SOCIOLOGIE JAKO INDIVIDUÁLNÍ ZÁBAVA

O sociologech se nevypráví mnoho anekdot. Možná to v nich vyvolává určité zklamání, zvláště když se srovnají se svými vzdálenějšími bratry psychology, kteří jsou oblíbenější a téměř ovládli onu oblast amerického humoru, jež byla tradičně vyhrazena duchovním. Člověk, který je na nějakém večírku představen jako psycholog, ihned pocítí, že je předmětem značné pozornosti a zdrojem nepřijemného rozruchu. Sociolog na tomtéž místě vzbudí nejspíše stejnou reakci, jako kdyby byl do společnosti uveden pojišťovací agent. Bude si muset získat pozornost jako kdokoli jiný. To je možná mrzuté a nespravedlivé, ale také poučné. Nepočtenost vtipů o sociologech zřejmě naznačuje, že nezaujímají v představách veřejnosti tolik místa jako psychologové. Ukazuje však také na to, že v představách veřejnosti o sociologii existuje určitá nejasnost. Dobrým východiskem pro naše úvahy snad bude, podíváme-li se na některé z těchto představ blíže.

Zeptáme-li se studentů, proč si zvolili za hlavní studijní obor sociologii, dostaneme často tuto odpověď: „Protože rád pracuji s lidmi.“ Přáme-li se jich dále, jaké jsou jejich plány, pokud jde o budoucí zaměstnání, zpravidla slyšíme, že mají v úmyslu věnovat se sociální práci. O tom si řekneme víc za okamžik. Jiné odpovědi jsou vágnější a obecnější, ze všech ale vyplývá, že dotyční studenti by se zabývali raději lidmi než věcmi. Výčet povolání a oborů, jež v této souvislosti zmíní, zahrnuje personalistiku, lidské vztahy v pracovním procesu,

práci s veřejností, reklamu, plánování obecního rozvoje nebo laickou práci v náboženských komunitách. Všem těmto oblastem činnosti je, jak se obecně předpokládá, společné, že v nich člověk může „udělat něco pro lidi“, „pomáhat lidem“, „dělat práci, která je užitečná pro společnost“. Takovou představu sociologa lze charakterizovat jako sekularizovanou obdobu liberálního protestantského pastora s tajemníkem YMCA, který by mohl zprostředkovávat propojení mezi náboženskou a světskou dobročinností. Sociologie je tu pojímána jako nejnovější variace na klasické americké téma „povznesení“ a sociolog je považován za člověka, který se profesionálně zabývá osvětovou činností mezi jednotlivci i ve prospěch společnosti jako celku.

O úpěklém rozčarování, do něhož tento typ motivace ústí ve většině zaměstnání, o nichž jsme se zmiňovali, bude brzy napsán velký americký román. Lidumilové, kteří si našli práci v osobních odděleních a poprvé se utkávají s lidsky tvrdou realitou stávky, v níž musí bojovat na jedné straně přísně stanovené bitevní linie, nebo kteří pracují s veřejností a právě objevují, co to znamená, když se od nich očekává propaganda a angažovanost v tom, co odborníci na tuto oblast nazývají „technika získávání souhlasu“, nebo kteří nastoupili do obecních institucí a začínají procházet tvrdým školením v politice spekulací s nemovitostmi, všichni tito nadšenci mají dojemný osud. Zde se však nechceme zabývat ziráťou nevinnosti. Jde nám jen o konkrétní představy sociologa, která je nepřesná a zavádějící.

Je samozřejmě pravda, že sociology se stali i někteří chlapi skautského typu. Je také pravda, že osobním výchozím bodem pro studium sociologie mohou být dobročinné zájmy. Músíme však zdůraznit, že stejně dobře by k tomu mohl posloužit i zlovolný a misantropický postoj. Sociologický pohled má cenu pro každého, kdo chce ve společnosti nějak jednat. A toto jednání nemusí být nijak zvlášť humaní. Někteří američtí sociologové jsou dnes zaměstnáni ve vládních úřadech, které chtějí pro národ najít snesitelnější formy soužití. Jiní pracují pro vládní úřady zabývající se tím, jak vymazat z mapy společenství nepřátelských národů v případě, že taková nutnost nastane.

Ať už jsou morální důsledky těchto činností jakékoli, neexistuje žádný důvod, proč by zájem o sociologická studia měl být v některých z nich omezen. Podobně je tomu s kriminologií jako speciálním odvětvím sociologie, disponujícím otevřenými informacemi o metodách zločinu v moderní společnosti. Tyto informace mají stejnou cenu jak pro ty, kdo se snaží proti zločinu bojovat, tak pro ty, kdo mají zájem ho páchat. Fakt, že více kriminologů bývá zaměstnáno u policie než u gangsterů, může být vysvětlen morálními předsudky samotných kriminologů, veřejným postavením policie a snad i nedostatkem vědecké erudice gangsterů. S povahou informací to však nemá nic společného. Když to shrme, „pracovat s lidmi“ může znamenat dostat lidi z brlohu, nebo je dostat do vězení, dělat jim propagandu, nebo je okrádat (ať již legálně, nebo nelegálně), vést je k výrobě lepších automobilů, nebo je školit na lepší piloty bombardérů. Pro představu o sociologovi je tedy tato fráze v mnohém nedostatečná, i když může sloužit alespoň k popisu počátečního podnětu, v jehož důsledku se někteří lidé začnou studiu sociologie věnovat.

Několik dalších poznámek je třeba uvést i v souvislosti s jinou, blíže spřizněnou představou sociologa jako jakéhosi teoretika sociální práce. Taková představa je vzhledem k vývoji sociologie v Americe pochopitelná. Přínejmenším jeden z kořenů americké sociologie lze nalézt v obavách sociálních pracovníků, kteří se střetávali s ohromnými problémy, jež provázely průmyslovou revoluci – rychlým růstem měst a chudinských čtvrtí v nich, masovým přistěhovalectvím, obrovskými přesuny lidí, rozpadem tradičních způsobů života a následnou dezorientací jednotlivců zasažených těmito procesy. Takové obavy byly zdrojem řady sociologických výzkumů. A tak tomu je zcela běžné u studentů, kteří mají v plánu zabývat se sociální prací jako hlavní sociologickou specializací.

Ve skutečnosti byla americká sociální práce při rozsvějení své „teorie“ daleko více než sociologií ovlivněna psychologii. Tento fakt s velkou pravděpodobností souvisí s tím, co jsme již předběžně řekli o relativním postavení sociologie a psychologie v představách veřej-

ností. Sociální pracovníci museli vést dlouhý a nesnadný boj, aby byli uznáni jako „profesionálové“ a získali prestiž, vliv a (v neposlední řadě) také plat, které takové uznání obnáší. Když se ohlíželi po vzoru „profesionála“, který by mohli napodobit, zdálo se jim, že nejvíce se nabízejí psychiatři. Dnešní sociální pracovníci tak přijímají své „klienty“ v kanceláři, vedou s nimi padesátimínutové „klientké rozhovory“, které zaznamenávají ve čtyřech kopiích a pak je konzultují s celou hierarchií „dohlížitelů“. S větší výzbrojí psychiatrů byla přirozeně přijata i jejich ideologie. Současnou americkou „teorii“ sociální práce tak z podstatné části tvoří penělkud vykloupaná verze psychoanalytické psychologie, odrůda freudismu pro chudé, jejímž účelem je podpořit tvrzení sociálních pracovníků, že pomáhají lidem „vědeckým“ způsobem. Zkoumání „vědecké“ platnosti této syntetické doktríny nás zde nezajímá. Podle našeho názoru má se sociologie nejen máloco společného, ale navíc se vyznačuje vsutku nímohádnou tupostí v pojmání sociální reality. Ztotožňování sociologie se sociální prací v představách mnoha lidí je projevem jakési „kulturní zpozdilosti“, která se datuje od období, kdy se ještě „profesionální“ sociální pracovníci věnovali chudobě místo libidinózní frustraci, a to bez dobrodinní diktafonu.

Ale představa sociologa jako teoretického rádece sociálního pracovníka by byla scestná, i kdyby se americká sociální práce nesvezla s módní vlnou populárního psychologismu. Ať je sociální práce teoreticky zdůvodňována jakkoli, je určitou společenskou prací. Sociologie oproti tomu není prací, ale *snahou porozumět*. Jistě, i pro praktika může být toto porozumění užitečné. Co se toho týče, měli bychom říci, že hlubší pochopení sociologie by mělo pro sociální pracovníky velký užitek a zbavilo by je nutnosti sestupovat do mytologických hloubek „podvědomí“, aby vysvětlili věci, které jsou zpravidla zcela vědomé, mnohem jednodušší a ve své podstatě *sociální*. V sociologickém úsilí o porozumění společnosti však není nic, co by nutně vedlo k tomu či onomu druhu praxe. Sociologické porozumění může být prospěšné sociálním pracovníkům, ale také obchodníkům,

ošetřovatelkám, kazatelům a politikům – zkrátka všem, jejichž záležitosti předpokládají zacházení s lidmi pro jakýkoli účel a s jakýmkoli morálním ospravedlněním.

Taková koncepce sociologie vyplývá z klasického vyjádření Maxe Webera, jediné z nejdůležitějších postav v rozvoji této disciplíny, v tom smyslu, že sociologie je „hodnotově nezatížená“. Protože později se budeme muset vrátet k této otázce častěji, bude snad užitečné je v tomto bodě blíže osvětlit. Toto vyjádření jistě *neznamená*, že sociolog nemá nebo by neměl mít žádnou hodnotu. V každém případě je téměř nemožné, aby lidská bytost bez jakýchkoli hodnot vůbec existovala, ačkoli v hodnotách, které lidé zastávají, se mohou vyskytovat obrovské rozdíly. Sociolog bude za normálních okolností vyznávat řadu hodnot jako občan, soukromá osoba, člen náboženské obce nebo příslušník nějakého jiného společenství. V rámci jeho sociologické činnosti však působí jen jedna základní hodnota – hodnota vědecké poctivosti. Samozřejmě i zde musí sociolog jako lidská bytost počítat se svými přesvědčeními, emocemi a předsudky. Součástí jeho intelektuální přípravy je však to, že se pokouší toto vše pochopit a zvládat jako *předpojatosti*, které mají být z jeho práce pokud možno vyloučeny. Rozumí se samo sebou, že to není vždy snadné, ale není to nemožné. Sociolog se pokouší vidět to, co je. Může mít naději nebo obavy související s tím, co zjistí. Ale bez ohledu na to se pokouší pojímat věci nezájatě. Sociologie tedy směřuje k aktu čistého vnímání – tak čistého, jak to jen dovolí omezené lidské prostředky.

Poněkud lépe nám to pomůže objasnit určitá analogie. V každém politickém nebo vojenském konfliktu je výhodné zachytit informace, které využívají výzvědné organizace druhé strany. Je tomu tak proto, že dobré zpravodajské údaje sestávají z informací očistěných od předsudků. Jestliže špión podává zprávy, které jen vyhovují ideologii a ambicím jeho nadřízených, jeho zprávy jsou bez užtku nejen pro nepřítel, pokud by je zachytil, ale i pro špiónovu vlastní stranu. Jednou ze slabín špiónážního aparátu totalitních států bylo prý to, že špióni hlásili, nikoli co zjistili, ale co chtěli slyšet nadřízení. To je

zeela evidentně špatná špionáž. Dobrý špión podává zprávy o tom, co je. O tom, co se má na základě jeho informací udělat, rozhodují jiní. Sociolog je v mnoha ohledech také jakýmsi špiónem. Jeho úkolem je podávat co nejpřesnější zprávy o určité společenské oblasti. Jiní, nebo i on sám, pokud vymění roli sociologa za jinou, budou muset rozhodnout, co je třeba v dané oblasti podniknout. Chťeli bychom muset rozhodnout, co je bylo řečeno, *nevyplývá*, že sociolog nemá žádnou povinnost ptát se na záměry svého zaměstnavatele nebo na to, k čemu bude využita jeho práce. Ale takové otázky nemají sociologickou povahu. Týkají se jednání každého člověka ve společnosti. Například biologické poznatky mohou pomáhat léčit, nebo být zneužity k zabíjení, a to znamená, že biolog se nemůže zříci odpovědnosti za to, čemu slouží. Ale když posuzuje svou odpovědnost, neposuzuje biologický problém.

Ke dvěma představám sociologa, o nichž jsme tu mluvili, se pojí ještě třetí, totiž představa sociologa jako sociálního reformátora. Tato představa má opět historické kořeny, a to nejen v Americe, ale i v Evropě. Auguste Comte, francouzský filozof první poloviny devatenáctého století, který vymyslel pro tuto disciplínu název, pojímal sociologii jako teorii pokroku, jako světskou nástupkyni teologie a královnu věd. Sociolog v tomto pohledu hraje roli arbitra pro všechna odvětví poznání, která se vztahují k blahu člověka. Toto pojetí, třebaže zbaavené svých přespiříliš fantastických nároků, přetrvávalo zvlášť houževnatě ve vývoji francouzské sociologie. Našlo svou odezvu i v Americe, když například v počátcích americké sociologie někteří Comtovi zámožší žáci v memorandu prezidentovi Brownovy univerzity zcela vážně navrhovali, aby všechny její katedry byly reorganizovány a podřízeny katedře sociologie. Takto by svou roli dnes chápalo jen málo sociologů, a dokonce snad žádný v Americe. Něco z této koncepce však přežívá v očekávání, že sociologové vystoupí s návrhem společenských reforem při řešení určitých sociálních problémů.

Z určitých hodnotových pozic (včetně autorových) je potěšitelné, že sociologické poznatky v mnoha případech posloužily ke zlepšení

osudu mnoha skupin lidí, protože například odhalily jejich morální neúnosné životní podmínky nebo rozptýlily kolektivní iluze nebo ukázaly, jak lze nějaké společensky žádoucí změny dosáhnout hůdnějším způsobem. Je možné poukázat na určité aplikace sociologických poznatků v trestní praxi západních zemí. Nebo by bylo možno uvést využití sociologických studií pro rozhodnutí Nejvyššího soudu Spojených států z roku 1954 o rasové segregaci ve veřejném školství. Mohli bychom se podívat na aplikaci jiných sociologických studií v plánování lidsky důstojnější měské výstavby. Morálně a politicky citlivý sociolog bude mít jistě z takových příkladů radost. Opět však musíme mít na mysli, že v uvedených příkladech nejde o sociologické porozumění jako takové, ale o určitou jeho aplikaci. Není těžké nalézt případy, kdy by mohlo být totéž porozumění využito k opačným záměrům. Sociologické poznání dynamiky rasových předsudků může být s úspěchem využito těmi, kdo mají zájem na vzbuzování nenávnosti mezi určitými skupinami, stejně jako těmi, kdo se snaží šířit toleranci. Sociologické poznání povahy lidské solidarity může vstoupit do služeb totalitních i demokratických režimů. Uvědomění, že tytéž procesy, které vytvářejí konsenzus, může využívat sociální pracovník v nějakém letním táboře v Adirondackých horách i komunistický vymývač mozků ve vězeňských táborech v Číně, násvede k střizlivosti. Ochomně uznáváme, že sociolog může být někdy přizván, aby poradil, pokud jde o změnu některých nežádoucích sociálních podmínek. Ale představa sociologa jako sociálního reformátora je stejně zmatečná jako představa, že je sociálním pracovníkem.

Jestliže jsme všechny tyto představy sociologa odmítli s tím, že obsahují jakýsi prvek „kulturní zpozdilosti“, můžeme se nyní obrátit k některým jiným, jež jsou novějšího data a mají vztah k novějšímu vývoji sociologie. Jedna z nich je představa sociologa jako shromažďovatele statistických údajů o lidském chování. Sociolog je v ni poji-mán v podstatě jako pomocník počítače. Vyjde ven s dotazníkem, náhodně vybere lidi, se kterými ho vyplní, vrátí se domů, přenesse své

záznamy na nespočetné děrné štítky, jimiž pak nakrmí počítač. V tom všem mu samozřejmě pomáhá velký štáb spolupracovníků a je počten velmi štedrým rozpočtem. Součástí této představy je názor, že výsledkem všeho toho úsilí je bezcenné pedantické přeformulování toho, co už beztak každý ví. Jak to jadrně vystihl jeden pozorovatel, sociolog je chlapík, který utratí 100 000 dolarů, jen aby našel svou vlastní cestu do bordélu.

Vě veřejným míněním byla taková představa sociologa posilována činností mnoha agentur, které by se daly docela dobře nazvat parasciologické, zejména těch, které se zabývají výzkumem veřejného mínění a tržních trendů. Dobře známou postavou amerického života se stal tazatel obtěžující lidi otázkami na jejich názory, od zahraniční politiky až po toaletní papír. A protože metody využívané v komerčním výzkumu veřejného mínění jsou úzce podobné sociologickému výzkumu, je upevnění takové představy o sociologovi pochopitelné. K dalšímu rozšíření této představy pravděpodobně přispěly i Kinseyho studie o sexuálním chování Američanů. Základní sociologická otázka, ať už se týká předmanželského sexu, volebních preferencí republikánů nebo rvaček na nože mezi gangy, je vždy uváděna slovy „jak často?“ nebo „kolik?“. Nepočtené příležitostné vtupy o sociologích kolující mezi lidmi se obvykle vztahují k této statistické představě (jaké vtupy to jsou, raději ponecháme na čtenářově fantazii).

Nyní musíme, byť s politováním, přiznat, že tato představa sociologa a jeho náplně práce není žádným výmyslem. Krátce po první světové válce se americká sociologie dosti rozhodně odvrátila od teorie k intenzivnímu zájmu o úzce pojaté empirické studie. V souvislosti s tímto odklonem sociologové neustále zdokonalovali své výzkumné techniky a mezi nimi, což je přirozené, zaujaly přední místo statistické metody. Asi od poloviny čtyřicátých let znovu ožil zájem o sociologickou teorii a existují náznaky, že tendence k opuštění úzkého empirismu stále sílí. Zůstává však pravdou, že značná část sociologického snažení v této zemi i nadále sestává z drobných studií o skrytých fragmentech sociálního života a je lhostejná k jakémukoli

širšímu teoretickému zájmu. Tento názor potvrdí pouhý pohled na obsah nejdůležitějších sociologických časopisů nebo na seznam příspěvků sociologických konferencí.

Takový model – a to nejen v sociologii – podporuje politická a ekonomická struktura amerického akademického života. Vyšší školy a univerzity jsou obvykle řízeny velmi zaměstnanými lidmi, kteří nemají čas a zájem probírat se ezoterickými díly svých učených zaměstnanců. Tito administrátoři jsou nicméně povoláni k tomu, aby rozhodovali o přijímání, propouštění, povyšování a funkcích pracovníků své fakulty. Jaká kritéria by měli používat při svém rozhodování? Těžko lze od nich očekávat, že budou číst, co píše profesori, protože pro takovou činnost nemají čas a zvláště v odbornějších disciplínách nemají pro posouzení takového materiálu ani potřebnou kvalifikaci. Názory nejbližších kolegů v oboru na tyto profesory jsou podezřelé a priori, protože běžné akademické instituce jsou arénou záhořklých pútek mezi fakultními frakcemi, z nichž žádná není schopna objektivně posoudit členy ani vlastní, ani opoziční skupiny. Dótazovat se studentů by byl postup ještě nejistější. Administrátorům, tak zbyvá řada stejně neuspokojivých možností. Mohou přistoupit na princip, že daná instituce je jedna šťastná rodina, kde všichni členové postupují na kariérim žebříčku bez ohledu na zásluhy. Tak se to zkušelo již mnohokrát, ale v době konkurenčního boje o přízeň veřejnosti a o peníze nadací je to stále obtížnější. Jinou možností je spolehnout se na rady jedné kliky, vybrané více či méně racionálně. To pro administrátora skupiny, která chronicky brání svou nezávislost, může znamenat zřejmě politické potíže. Třetí a dnes nejobvyklejší možností je uchýlit se ke kritérium produktivity, které se uplatňují v podnikatelském světě. Protože je však skutečně velmi těžké posoudit produktivitu vědeckého pracovníka v oblasti, s níž není člověk dobře obeznámen, musí se nějak pokusit zjistit, jak je tento pracovník přijímán svými nezaujatými kolegy v oboru. Předpokládá se pak, že respekt, který si získal, může být vydedukován z počtu knih a článků, které jsou nakladatelé a vyda-

vatelé ocholní mu přijmout k vydání. To nutí odborníky, aby se koncentrovali na práci, která může být snadno a rychle proměněna v seriózní malý článek, který bude pravděpodobně přijat k otisknutí v odborném časopise. Pro sociology taková práce představuje nějakou malou empirickou studii o úzce vymezeném předmětu. Ve většině případů vyžadují takové studie uplatnění statistických metod. Protože většina odborných sociologických časopisů se na články, které neobsahují alespoň nějaký statistický materiál, dívá podezřívavě, tato tendence dále sílí. A tak nás horliví mladí sociologové, trčící někde v provinčních institucích a toužící po bohatých nivách lepších univerzit, zaplavují nepřetržitým proudem malých statistických studií o zvycích svých studentů v navazování partnerských a erotických vztahů, o politických názorech okolního obyvatelstva nebo o třídním složení nějaké vísky, která je ještě v přijatelné vzdálenosti od jejich campusu. Snad bychom měli dodat, že to není tak hrozné, jak by se nováčkovi v oboru mohlo zdát, protože rituální požadavky systému znají všichni zainteresovaní velmi dobře. Každý rozumný člověk tak čte v sociologických časopisech hlavně recenze knih a nekrology a jde na sociologická setkání, jen když hledá práci nebo má na starosti nějaké jiné věci.

Dnešní význačné postavení statistických metod v americké sociologii má tedy určité rituální funkce, které snadno pochopíme z hlediska mocenského systému, v němž musí většina sociologů realizovat svůj profesní vzestup. Ve skutečnosti však nemá většina sociologů o mnoho větší znalosti statistiky, než jaké by načerpala z kuchařky, a zachází s ní se stejnou směsí bázně, nevědomosti a opatrnosti, s jakou by chudý venkovský farář zacházel s mohutnými latinskými kadencemi tomistické teologie. Jakmile si tyto věci uvědomíme, mělo by nám být jasné, že sociologii nelze posuzovat podle těchto úchylek. Začneme o sociologii uvažovat jako sociologicky vyříbenější a budeme schopni prohlédnout vnější znaky a odhalit určitou vnitřní krásu, která se za nimi skrývá.

Statistická data sama o sobě sociologii nedělají. Stávají se sociologií teprve tehdy, když jsou sociologicky interpretována, zasazena do určitého teoretického referenčního rámce, který má sociologickou povahu. Sociologie není prosté počítání, a dokonce ani zjišťování korelací mezi různými položkami, které jsme spočítali. V Kinseyho zprávě téměř žádná sociologie není. To neznamená, že údaje v takových studiích jsou nepravdivé nebo že nemožou mít pro sociologické porozumění význam. Samy o sobě jsou surovinou, kterou lze použít pro sociologickou interpretaci. Interpretace však musí být obsaženější než samotná data. Sociolog se například nemůže zastavit u frekvenčních tabulek předmanželských erotických zkušeností nebo mimomanželské homosexuality. Takové výčty mají pro něj význam jen vzhledem k mnohem širším důsledkům pro porozumění institucím a hodnotám naší společnosti. Aby k takovému porozumění dospěl, bude muset často využít statistických metod, zejména když se zabývá masovými jevy moderního sociálního života. Avšak sociologii tvoří statistika stejně málo jako filologie časování nepravidelných sloves nebo chemii vytváření nepřijemných pachů ve zkumavkách.

Další současná představa sociologa, která se dosti těsně přimyká k předstávě sociologa jako statistika, ho pojímá jako člověka, který se zabývá převážně rozvojem vědecké metodologie, již pak vkládá do popisu lidského světa. Takovou představu mají často lidé z humanitních oborů a je pro ně důkazem, že sociologie je forma intelektuálního barbarství. Zčásti je tato kritika sociologie často sžítavým komentářem literátů, kteří se vyjadřují k bizarnímu žargonu, v němž je sepsáno mnoho sociologických prací. Ti, kteří takové kritiky pronášejí, se samozřejmě oproti tomu vydávají za strážce klasických tradicí humanitní vzdělanosti.

Bylo by zcela snadné čelit takové kritice argumentací ad hominem. Zdá se, že intelektuální barbarství je zcela rovnoměrně rozděleno mezi všechny hlavní vědecké disciplíny zabývající se fenoménem „člověk“. Argumentovat ad hominem je však nedůstojné, a proto bychom měli ochotně připustit, že mnohé z toho, co se skrývá pod názvem sociolo-

gie, je zcela oprávněně považováno za barbarství, pokud je toto slovo použito k označení nezájmu o historii a filosofii, úzké odbornosti bez širších obzorů, výlučného zaměření na technické dovednosti a naprosté necitlivosti v užívání jazyka. A co víc, tyto prvky mohou být sany pochopeny sociologicky ve vztahu k určitým charakteristikám současného akademického života. Soutěž o prestiž a práci v oboru, která se stává stále všestrannější, si vynucuje specializaci končící až příliš často ve skličující úzkoprsosti zájmů. Také v tomto případě je však nepřesné ztotožňovat sociologii s tímto mnohem rozšířenějším intelektuálním trendem.

Sociologie se od svých počátků považovala za vědu, ale o přesný význam tohoto sebevymezení se vedlo mnoho sporů. Například němečtí sociologové zdůrazňovali rozdíl mezi společenskými a přírodními vědami mnohem silněji než jejich francouzští a američtí kolegové. Avšak věrnost sociologů vědeckému étosu znamenala vždy ochotu podřít se určitým vědeckým kritériím způsobu práce. Chce-li sociolog zůstat věrný svému povolání, musí ke svým tvrzením dospět při dodržování určitých pravidel důkazu, která umožní jiným přezkoumávat, opakovat nebo dále rozvíjet to, co zjistil. Právě proto, že sociologie je vědecká disciplína, dává sociolog často přednost studiu nějaké sociologické práce před, řekněme, četbou románů, který se věnuje stejnému tématu a může popsat věci mnohem působivějším a přesvědčivějším jazykem. Když se sociologové pokoušeli rozpracovat pravidla vědeckého důkazu, byli nuceni uvažovat o metodologických problémech. To je důvod, proč je metodologie nutnou a platnou součástí sociologického úsilí.

Současně je naprosta pravda, že zvláště v Americe se někteří sociologové dali natolik strhnout metodologickými otázkami, až se úplně přestali zajímat o společnost. V důsledku toho neobjevili nic významného, pokud jde o nějaký aspekt sociálního života, protože stejně jako v lásce i ve vědě platí, že soustředění na techniku s nejvyšší pravděpodobností povede k impotenci. Toto upnutí se k metodologii může z velké části vysvětlit tlakem, pod kterým si relativně nová disci-

plína byla nucena hledat přijetí na akademické scéně. Protože věda je mezi Američany obecně a mezi americkými akademiky zvláště téměř posvátná, nováčkové na tržišti učenosti velmi silně touží napodobit postupy starších přírodních věd. Například experimentální psychologové si tuto touhu splnili tak úspěšně, že jejich studie nemají s tím, co je nebo dělá člověk, obvykle už nic společného. Paradoxní je to, že sami přírodovědci již opustili právě ten pozitivistický dogmatismus, který se jejich napodobitelé stále snaží si přisvojit. Zde se však zajímáme o něco jiného. Postačí jen říci, že ve stovkách s některými příbuznými obory se sociologii podařilo největším přehmatům tohoto „metodologismu“ vyhnout. Nyní, když se sociologové stali ohledně svého akademického statusu jistější, můžeme očekávat, že se tento komplex metodologické méněcennosti bude dále vytrácet.

S podobnými výhradami může být přijata i výřka, že mnozí sociologové píšou barbarským jazykem. Každá vědecká disciplína musí rozvíjet určitou terminologii. To je samozřejmě u takového oboru, jako je kupříkladu atomová fyzika, která se zabývá problémy, jež jsou pro většinu lidí neznámé a pro jejichž vyjádření nemá běžný jazyk žádná slova. Avšak pro sociální vědy je terminologie snad ještě důležitější, neboť jejich předmět je známý a slova k jeho označení již existují. Protože jsme všichni dobře obeznámeni se sociálními institucemi, jež nás obklopují, naše vnímání těchto institucí je nepřesné a často mylné. Naprosto stejně tak většina z nás bude mít značné potíže, bude-li muset přesně popsat své rodiče, manžela nebo manželku, děti a blízké přátele. Také náš jazyk je, pokud jde o odkazování k sociální realitě, často (a snad našťáustí) vágní a zmatečný. Vezměme si například pro sociologii velmi důležitý pojem *tržida*. Jistě existují tucty významů, které má tento termín v běžné řeči – příjmová úroveň, rasa, etnická skupina, mocenská klika, výška inteligence a mnoho jiných. Je zřejmé, že má-li sociolog ve své práci postupovat s nějakým specifickým vědeckým přístupem, musí mít přesnou, nedvojznačnou definici tohoto pojmu. Z tohoto hlediska lze pochopit, že někteří sociologové se pokoušeli vymýšlet úplně nová slova, aby se vyhnuli sémantické

léče hovorového jazyka. Měli bychom pak připustit, že některé z těchto neologismů byly nutné. Měli bychom však rovněž připustit, že převážná část sociologie může být bez velkého úsilí prezentována ve srozumitelném jazyce a že velká část současné „sociologičtíny“ může být chápána jako vědomá mystifikace. Zde se však opět setkáváme s intelektuálním fenoménem, který se projevuje i v jiných oborech. Může to taky souviset se silným vlivem německého akademického života ve formativním období vývoje amerických univerzit, kdy se vědecká hloubka poměřovala těžkopádností vědeckého jazyka. Jestliže byl vědecký spis srozumitelný jen úzkému kroužku zascvěnců v dané problematice, byl to ipso facto důkaz jeho intelektuální úctyhodnosti. Dodnes se mnoho amerických vědeckých spisů čte, jako by šlo o překlady z němčiny. To je jistě politováníhodné, má to však málo co společného s oprávněností sociologického zkoumání jako takového.

Konečně bychom se měli zmínit o představě sociologa, která se ani tak netýká jeho profesní role, jako jeho lidské existence – hypotetické osobnosti určitého typu. Je to představa sociologa jako ihostejného, cynického pozorovatele a chladného manipulátora s lidmi. Tam, kde tato představa převládne, ilustruje paradoxní triumf sociologova vlastního úsilí, aby byl akceptován jako opravdový vědec. Sociolog se zde stává samozvaným nadřazením, který stojí mimo hřejivou vitalitu obyčejné existence a nachází své uspokojení nikoli v soužití s jinými, ale v chladném oceňování jejich životů, jež subsumuje pod několik málo kategorií, a tak pravděpodobně přehlídí skutečný význam toho, co pozoruje. K tomu se dále poji domněnka, že když sám zasahuje do sociálních procesů, činí tak jen jako neutrální technik, který dává své manipulační schopnosti do služeb silám, jež jsou právě u moci.

Tato poslední představa pravděpodobně není příliš rozšířena. Vyskytuje se hlavně u lidí, kteří se z politických důvodů zajímají o skutečné nebo možné zneužití sociologie v moderních společnostech. K vyvrácení této představy nelze mnoho říci. Jako zobecněný obraz

současného sociologa je jistě hrubým zkrácením. Hodí se na velmi málo jedinců, které by dnes mohl někdo v této zemi potkat. Nicméně problém politické role sociálního vědce je velmi reálný. Například zaměstnávání sociologů v jistých odvětvích průmyslu a vládních úřadech vytyčuje morální otázky, které by se měly řešit komplexněji, než tomu bylo dosud. Takové otázky se však týkají všech lidí zastávajících odpovídající místa v moderní společnosti. Představou sociologa jako pozorovatele bez vášní a manipulátora bez svědomí se zde nemusíme déle zdržovat. Vzato kolem a kolem, v historii se objevuje jen velmi málo Talleyrandů. A většina dnešních sociologů by pro takovou roli, i kdyby na ni chtěli v okamžicích horečnaté fantazie aspirovat, stejně postrádala emocionální výbavu.

Jak tedy máme sociologa pojímat? Při probírání různých představ, jež se hojně vyskytují v běžném myšlení, jsme již uvedli určité prvky, které by se mohly stát součástí naší koncepce. Můžeme je nyní shrnout. Přitom budeme konstruovat to, co sami sociologové nazývají „ideální typ“. To znamená, že náš nástin se nenalézá ve skutečnosti v čisté formě. Místo toho se sledáme s proměnlivou škálou přiblížení k tomuto ideálnímu typu, nebo naopak odchylek od něj. Ideální typ ovšem nesmí být chápán jako empirický průměr. Dokonce si ani nečiníme nárok na to, aby se všichni, kdo se považují za sociology, v naši koncepci bez výhrad rozpoznali, ani nechceme upírat těm, kdo se v ní nevidí, právo se odvolat. Nemáme zájem někoho exkomunikovat. Přesto bychom chtěli stát na tom, že náš „ideální typ“ odpovídá vlastněmu sebepojetí většiny sociologů v hlavním proudu této disciplíny jak historicky (přinejmenším v tomto století), tak dnes.

Sociolog je tedy někdo, kdo se soustavně snaží porozumět společnosti. Povaha tohoto oboru je vědecká, což znamená, že to, co sociolog zjišťuje a říká o sociálních jevech, které studuje, je vsazeno do jistého, dosti přísně definovaného referenčního rámce. Jedna z hlavních charakteristik tohoto vědeckého referenčního rámce spočívá v tom, že operace v něm jsou podřízeny určitým pravidlům důkazu. Jako vědec se sociolog snaží být objektivní, ovládat své osobní sym-

patie a předsudky a spíše jasně vnímat než normativně soudit. Toto omezení samozřejmě nezahrnuje totalitu sociologovy existence jako člověka, nýbrž se vztahuje jen na jeho působení jakožto sociologa. Ani sociolog netvrdí, že na společnost lze pohlížet jedině z jeho referenčního rámce. Pokud jde o tuto věc, dnes by se našlo jen velmi málo vědců z kterékoli oblasti, kteří by tvrdili, že je možné se na svět dívat jen vědecky. Botanik prohlížejíci si narcis nemá důvod upírat básníkovi právo dívat se na tentýž předmět naprosto odlišně. Hráti můžeme mnoha způsoby. Důležitá není to, abychom popírali hry ostatních, nýbrž to, aby měl každý jasno o pravidlech vlastní hry. Hra sociologa se podřizuje vědeckým pravidlům. Sociolog si tedy musí jasně uvědomovat význam těchto pravidel, a to znamená, že se musí zabývat metodologickými otázkami. Metodologie samá ale není jeho cílem. Sociolog se snaží, zopakuje to ještě jednou, porozumět společnosti a metodologie mu v této snaze pomáhá. Aby porozuměl společnosti nebo nějaké její části, kterou právě zkoumá, bude využívat různé prostředky, mezi jinými i statistické metody. Statistika může být při zodpovězení jistých sociologických otázek velmi užitečná, ale sama sociologii netvoří. Sociolog jako vědec se bude muset zabývat přesným významem pojmů, které užívá, a tak se bude muset pečlivě věnovat i terminologii. To neznáměná, že musí vymýšlet svůj vlastní nový jazyk, jen by neměl naivně užívat každodenní hovorové řeči. A konečně, sociologův zájem je primárně teoretický, jde mu tedy o porozumění pro ně samotné. Může si být vědom praktické použitelnosti nebo důsledků svých zjištění, či dokonce se jimi zabývat, ale v tomto bodě opouští sociologický referenční rámec jako takový a vstupuje do oblasti hodnot, přesvědčení a idejí, které sdílí s ostatními lidmi, kteří nejsou sociology.

Věřme, že se tato koncepce sociologa sekaia v rámci dnešní sociologie s velmi širokým souhlasem. Rádi bychom zde však postoupili kousek dále a položili poněkud osobnější (a tedy nepochybně spornější) otázku. Rádi bychom se zeptali nejen na to, co dělá sociolog, ale i na to, co jej k tomu nutí. Nebo, abychom použili slov Maxe

Webera pronesených v podobných souvislostech, chceme zjistit něco málo o povaze sociologova démona. Přitom si vybavíme ani ne tak ideální typ ve shora uvedeném smyslu, ale spíše vyznání ve smyslu osobní odpovědnosti. Zde opět nemáme zájem někoho vylučovat. Hra sociologie se hraje na rozsáhlém hřišti. Chceme jen trochu důkladněji popsat ty, které bychom rádi přiměli, aby se připojili k naší hře.

Můžeme tedy říci, že sociolog (to znamená ten, koho bychom skutečně rádi pozvali ke své hře) je osoba, která se intenzivně, ustavičně a bez skupulí zajímá o to, co lidé dělají. Jeho přirozeným prostředím jsou všechna místa světa, kde se scházejí a potkávají lidé. Sociolog se může zajímat ještě o mnoho jiných věcí, ale jeho stravující zájem zůstává ve světě lidí, jejich institucí, jejich historie, jejich vášní. A protože se zajímá o lidi, nic, co lidé dělají, nemůže být pro něj úplně nudné. Bude se přirozeně zajímat o události, v nichž se projeví základní lidská přesvědčení, o okamžiky tragédie, velikosti a extáze. Ale bude fascinován také běžným, každodenním životem. Bude vědět, co je to úcta, ale ta mu nesmí bránit, aby chtěl vidět a porozumět. Někdy může pocítit, že se od něj lidé distancují nebo jím pohrdají, ale to jej neodradí od úsilí dostat odpovědi na své otázky. Ve své snaze porozumět se sociolog pohybuje světem člověka bez ohledu na obvyklé demarkační linie. Vznesenost a degradace, moc a bezvýznamnost, inteligence a pošetilost – to vše ho *zajímá* stejně, bez ohledu na to, jak různé oceňuje tyto kvality ve svém osobním hodnocení nebo jak odpovídají jeho vkusu. Jeho otázky jej mohou zavést do všech možných úrovní společnosti, na nejznámější i nejněznámější místa, k nejváženějším i nejvíce opovrhovaným lidem. Jen-li však dobrým sociologem, ocitne se na všech těchto místech, protože je tak posedlý svými otázkami, že nemá jinou volbu než na ně hledat odpovědi.

Totéž by bylo možno říci méně nadneseně: sociolog je člověk, který navzdory svému akademickému titulu a proti své vůli musí nastoupit chat pomluvám, je v pokušení nahlížet klíčovými dírkami, číst cizí dopisy a otevírat zavřené skřínky. Než pojmu některé málo vyřízené

psychologové úmysl vypracovat test k měření sociologických schopností na základě sublimovaného voyeurismu, musíme rychle dodat, že zde mluvíme jen analogicky. Je možné, že někteří malí chlapi, které stravovala zvědavost vidět svou staropanenskou tetu v koupelně, se později stali zarytými sociology. To je ale naprosto nezajímavé. Co nás zajímá, je zvědavost, která se zmocní každého sociologa před zavřenými dveřmi, za nimiž je slyšet lidské hlasy. Je-li dobrým sociologem, bude chít ty dveře otevřít, aby těmto hlasům porozuměl. Za každými zavřenými dveřmi bude tušit nějakou novou stránku lidského života, kterou ještě nikdo nepostřehl a nepochopil.

Sociolog se bude zabývat věcmi, které jiní považují za příliš povšádné nebo příliš odporné pro věcné a objektivní zkoumání. Zjistí, že je pro něj stejně prospěšné být ve společnosti kněží jako prostitek, nezávisle na tom, čemu osobně dává přednost; podstatné jsou otázky, které se mu podaří v daný okamžik položit. Bude se také zabývat záležitostmi, které jiní možná shledávají příliš nezajímavými. Bude se zajímat o lidskou interakci, která se odehrává ve válce nebo při velkých intelektuálních objevech, ale také o vztahy mezi lidmi zaměstnanými v restauraci nebo o komunikaci ve skupině děvčátek hrajících si s panenkami. V středu jeho pozornosti není konečný výsledek toho, co lidé dělají, nýbrž jejich činnost samotná jako jeden z příkladů nekonečné rozmanitosti lidského chování. Tolik k představě našeho spoluhráče.

Na těchto cestách světem člověka bude sociolog nevyhnutelně potkávat jiné profesionální zvědavce. Ti ho někdy nebudou moci vystát, protože se budou domnívat, že pytláci v jejich revíru. Někde se sociolog potká s ekonomem, jinde s politologem a ještě jinde s psychologem nebo etnologem. Nicméně je tu naděje, že otázky, které ho přivedly do stejných hájemství, se liší od otázek, jež tam nutí rušivě vstoupovat jeho kolegy z jiných oborů. Sociologovy otázky zůstávají v podstatě pořád stejné: „Co spolu lidé navzájem dělají?“, „Jaké jsou jejich vzájemné vztahy?“, „Jak jsou tyto vztahy organizovány v instituce?“, „Které kolektivní ideje hýbou lidmi a mění instituce?“. Když

se sociolog bude pokoušet na tyto otázky odpovědět, v konkrétních případech se samozřejmě nevyhne ekonomickým nebo politickým záležitostem, ale bude je pojímat jinak než ekonom nebo politolog. Scéna, o které uvažuje, je táž lidská scéna, kterou se zabývají jiní vědci. Sociologův úhel pohledu je však odlišný. Jakmile si toto uvědomíme, bude nám jasné, že nemá velký smysl pokoušet se přesně vymezovat enklávu, v níž by měl sociolog právo provozovat svou činnost. Sociolog bude muset přiznat, podobně jak to udělal John Wesley, že jeho farnost je celý svět. Ale na rozdíl od dnešních náboženských vůdců bude tuto farnost rád sdílet s ostatními. Existuje však jeden cestovatel, jehož stezky bude sociolog na své pouli křížit mnohem častěji než stezky jiných. Je to historik. Jakmile se sociolog obrátí od přítomnosti k minulosti, je skutečně velmi nesnadné odlišit jeho zájmy od zájmů historika. Necháme však tento vztah jako předmet našich úvah na později. Zde postačí říci, že sociologova cesta bude v mnohem ochuzena, nebude-li často přerušována konverzací právě s tímto typem specializovaného cestujícího.

Každou intelektuální aktivitu v okamžiku, kdy se přibližuje objevu, doprovází vzrušení. V některých oblastech poznání je to vzrušení z objevů světů dříve neznámých a nemyslitelných. Takové je vzrušení astronomů a atomového fyzika na opačných hranicích reality, kterou je člověk ještě schopen chápat. Ale může to být také vzrušení bakteriologa nebo geologa. Nebo v trochu odlišné podobě vzrušení lingvisty, který objevuje novou oblast lidského vyjadřování, nebo antropologa, jenž zkoumá lidské zvyky v dalekých krajích. Je-li také objevování podloženo dostatečným zanicením, může vést k rozšíření a někdy ke skutečné transformaci vědomí. Svět se stává mnohem podivuhodnějším, než se komu kdy snilo. Vzrušení ze sociologie je zpravidla jiného druhu. Je pravda, že sociolog někdy proniká do světa, který byl dříve pro něj zcela neznámý – například do světa zločinů nebo nějaké bizarní náboženské sekty nebo do světa utvářeného zvláštními zájmy nějaké skupiny, jako lékařských specialistů, vojenských vůdců nebo reklamních odborníků. Po většinu času se však pohybuje

v oblastech zkušeností, které jsou jemu a převážné části lidí jeho společnosti důvěrně známé. Zkoumá společenství, instituce a činnosti, o nichž se můžeme každý den dočíst v novinách. A přesto jeho zkoumání vyvolává vzrušení z objevování. Není to vzrušení z toho, že přišel na něco úplně neznámého, ale spíše vzrušení nad tím, jak něco známého změnilo svůj význam. Půvab sociologie spočívá v tom, že její perspektiva nám umožňuje vidět v novém světle svět, v němž všichni žijeme své životy. To rovněž vede k transformaci vědomí. Tato transformace je navíc existenciálně mnohem důležitější než v mnoha jiných intelektuálních oborech, protože je muoheň obřížnější jí izolovat v nějaké speciální příhradce mysli. Astronom nežije ve vzdálených galaxiích a atomový fyzik může mimo svou laboratoř jít, smát se, ženit se a jít k volbám, aniž by přemýšlel o nitru atomu. Geolog si prohlíží skály, když si k tomu vyhradí čas, a lingvista mluví se svou ženou v mateřském jazyce. Sociolog však žije ve společnosti, ať je v práci, nebo ne. Jeho vlastní život je nevyhnutelně součástí předmětu, který zkoumá. Sociologové jakožto lidé také nakonec dovedou izolovat své profesní názory od svých každodenních záležitostí. Ale provést toto oddělení poctivě je poněkud obtížný výkon.

Sociolog se pohybuje v obyčejném světě lidí, blízko toho, co by většina z nich nazvala realitou. Kategorie, které používá ve svých analýzách, jsou jen upravenými kategoriemi, v nichž ostatní lidé žijí – moc, třída, status, rasa, etnikum. V důsledku toho se na některá sociologická zkoumání mylně pohlíží jako na něco banálního a vlastně samozřejmého. Člověk si o nich přečte, souhlasně přikývne ke známému prostředí a poznamená, že to vše slyšel už dříve a zda lidé nemají lepší věci na práci než plynout časem ke konstatování truismů – dočud není náhle konfrontován s náhledem, který radikálně zpochybní vše, co předtím o tomto známém prostředí předpokládal. A to je právě okamžik, kdy začneme pocítovat vzrušení ze sociologie.

Uveďme si konkrétní příklad. Představme si kurz sociologie na nějaké vysoké škole na Jihu, jehož téměř všichni posluchači jsou bílí jižané. Probíhá přednáška o rasovém systému na Jihu. Přednášející

mluví o problému, který je všem studentům známý od dětství. Možná, že jsou obeznámeni s detaily tohoto systému dokonce lépe než lektor. Díky tomu jsou zcela znuděni. Zdá se jim, že přednášející užívá jen okázalejší slova k popisu toho, co již znají. Tak například může použít pojem „kasta“, který je nyní k popisu rasového systému na Jihu americkými sociology běžně používán. Aby lépe objasnil tento pojem, přejde k tradiční hinduistické společnosti. Pokračuje pak analýzou magických přesvědčení, která jsou s kastovním tabu neoddělitelně spojena, vysvětluje sociální dynamiku soužití a manželství, ekonomické zájmy skrývající se v tomto systému, způsob, jímž je s tímto tabu spjata náboženská víra, účinky průmyslového rozvoje na kastovní systém a naopak – to vše v Indii. Náhle však Indie není tak daleko. Přednášející se vrátí zpět ke svému jižanskému tématu. Známe se již tak zcela známé nezdá. Vystavují nové otázky, možná z rozhořčení, ale přesto vystavují. Alespoň někteří studenti začínají chápat, že v těchto rasových záležitostech jsou skryty funkce, o nichž nečetli v novinách (alespoň ne v novinách svého města) a o nichž jim neřekli nic ani jejich rodiče – zčásti i proto, že ani rodiče, ani noviny o nich nic nevědí.

Mohlo by se říci, že první moudrostí sociologie je poznatek, že věci nejsou tím, čím se zdají být. Ale to je, jak se hned ukáže, rovněž zavádějící zjednodušení. Sociální realita se rozkládá do mnoha významových vrstev. Odhalení každé nové vrstvy mění vnímání celku. Antropologové používají k popisu dopadu kultury na někoho, kdo se s ní setkává poprvé, termínu „kulturní šok“. V extrémním případě zažije takový šok západní badatel, jemuž je v polovině večere řečeno, že jí tu milou starou paní, s níž si včera povídal – šok s předpověditelnými fyziologickými, ne-li morálními důsledky. Většina badatelů se dnes na svých cestách s kanibalismem neseikává. Avšak první setkání s polygamií nebo s pubertálními obřady, nebo dokonce se způsobem, jak některé národy jezdí svými automobily, může být pro amerického návštěvníka úplným šokem. Šok může být doprovázen nejen nesouhlasem a znechucením, ale též pocitem vzrušení, že věci mo-

hou být skutečně odlišné od toho, jaké jsou doma. Alespoň do jisté míry je to stejné vzrušení, jaké se zažívá z každé první cesty do ciziny. Zkušenost sociologického objevu může být popsána jako „kulturní šok“ minus zeměpisný posun. Jinými slovy, sociolog cestuje domů – s šokujícími důsledky. Pravděpodobně nezjistí, že právě snědl milou starou paní k večeři. Ale například objev, že jeho vlastní církev investovala značné peníze do výroby raket nebo že několik bloků od jeho domu žijí lidé, kteří se účastní kulturních orgií, se nemusí příliš lišit od emocionálního šoku. Tím nicméně nechceme vyzozovat, že sociologické objevy obvykle, nebo dokonce vždy urážejí morální city. Vůbec ne. Mají však s výzkumy v dalekých zemích společné to, že náhle osvětlují nové a netušené stránky sociální existence. V tom je podnětnost, a jak se pokusíme ukázat později, i humanistické ospravedlnění sociologie.

Lidé, kteří se raději šokujícím objevům vyhýbají, kteří dávají přednost víře, že společnost je právě taková, jak se učili v nedělní škole, kteří milují bezpečí pravidel a zásad toho, co Alfred Schütz nazýval „světem bráným jako samozřejmost“, by se měli držet od sociologie stranou. Mimo sociologii by měli pravděpodobně zůstat i lidé, kteří nepocítí pokášení před zavřenými dveřmi, kteří nejsou zvědaví na lidi, kteří spokojeně obdivují scénérie, aniž přemýšlejí o lidech žijících v domech na druhém břehu řeky. Shledali by nejspíš, že jim nepřináší potěšení a každopádně je nevýnosná. Lidé, kteří se zajímají o druhé jen tehdy, když je mohou měnit, převracet nebo napravovat, by měli být varováni, neboť dojdou ke zjištění, že sociologie je mnohem méně užitečná, než doufali. A lidé, kteří se zajímají hlavně o vlastní pojmové konstrukce, by udělali právě tak dobře, kdyby se věnovali zkoumání bílých myšek. Sociologie bude dlouhodobě uspokojovat pouze ty, kdo si neumejí představit nic úchvatnějšího, než je pozorování lidí a pochopení jejich věcí.

Nyní je snad jasné, že jsme v názvu této kapitoly záměrně něco zaměřili. Sociologie je jistě individuální zábava v tom smyslu, že některé lidi zajímá a jiné nudí. Někteří lidé rádi pozorují jiné lidi, jiní

dělají pokusy na myších. Svět je dost velký pro všechny druhy zájmů a neexistuje logický důvod, proč by jeden měl mít přednost před jiným. Slovo „zábava“ je však pro popis toho, co máme na mysli, nedostatečné. Sociologie je podobnější vášni. Sociologická perspektiva je jako démon, a když někoho posedne, vnucuje mu znovu a znovu otázky, které jsou s ní spjaty. Úvod do sociologie je tedy pozváním k velmi zvláštnímu druhu vášně. Každá vašeň však přináší jisté nebezpečí. Sociolog, který nabízí své zboží, by si měl být jist, že v dostatečném předstihu před koupí jasné vyslovil své *caveat emptor* – kupující necht' si dá pozor.

mus vůči společnosti není to jediné, co zbývá po odmítnutí volit mezi důvěřivou konformitou s touto dobou a společností a důvěřivou nadejít v to, co má teprve přijít.

Jiná možnost je ta, která podle nás zcela zjevně vyplývá ze sociologického porozumění a která spojuje soucit, omezený závazek a smysl pro komiku společenského kamevalu. Tato volba vede k postojí vůči společnosti, který je založen na tom, že je vnímána v podstatě jako komedie, v níž lidé korzují a stavějí na odiv své křiklavé kostýmy, mění klobouky a tituly a navzájem si uštěďřují rány holemi, které buď skutečně mají, nebo to alespoň před svými spoluherci předstírají. Pohled prizmatem komedie nepřehlídí fakt, že i neexistující hole mohou způsobit reálné krvácení, ale z tohoto faktu nebude vyvozovat mylný závěr a zaměňovat Potěmkinovy vesnice za Obec boží. Pohlíží-li člověk na společnost jako na komedii, nebude váhat s podvodem, zvláště když jím může trochu zmírnit bolest tady nebo učinit život trochu veselejší jinde. Odmítne brát vážně pravidla hry s výjimkou toho, kdy tato pravidla chrání reálné lidi a posilují reálné lidské hodnoty. Sociologický machiavelismus je tedy pravým opakem cynického oportunismu. Je to cesta, již se v sociálním jednání může projevit samotná svoboda.

VIII. SOCIOLOGIE JAKO HUMANITNÍ DISCIPLÍNA

Sociologie se od začátku považovala za vědu. Hned zkrájá našich úvah jsme pojednali o některých metodologických důsledcích tohoto sebezpečí. V těchto závěrečných poznámkách se nebudeme zabývat metodologií, ale spíše lidskými důsledky toho, že máme akademickou disciplínu, jako je sociologie. V předcházejících kapitolách jsme se pokusili popsat způsob, jak sociologická perspektiva pomáhá objasnit sociální existenci člověka. V posledním exkurzu jsme stručně probrali, jaké etické důsledky by mohla tato perspektiva mít. Nyní uzavřeme tým, že se ještě jednou podíváme na sociologii jako na jednu z mnoha disciplín v tom konkrétním koutě sociálního kamevalu, který nazýváme věda a vzdělanost.

Od svých kolegů vědců v přírodních vědách mohou mnozí sociologové pochytit jednu důležitou věc, totiž určitý smysl pro hru, pokud jde o jejich vlastní obor. Přírodovědci jako celek dosáhli postupem času určité míry intelektuálního odstupu od svých metod, což jim umožňuje chápat tyto metody jako relativní a s omezeným rozsahem využití. Sociální vědci často chápou svou disciplínu s ponorou vážnosti a vzývají pojmy jako „empirický“, „data“, „validita“, a dokonce „fakty“ jako kouzelník kultu voodoo své nejmilejší zlé duchy. Jakmile se sociální vědy dostanou ze své entuziastické puberty k vyrovnanější zralosti, můžeme od nich očekávat podobnou míru odstupu od své hry, jak se s tím již někde skutečně setkáváme. Pak bychom mohli

sociologii chápat jako jednu hru mezi mnoha jinými, jako významné, ale sotva poslední slovo o lidském životě, a dovolit si nejen tolerovat, ale i zájmat se o epistemologické zájmy jiných lidí.

Takové vyzrálé sebepojetí má samo o sobě humánní význam. Můžeme dokonce říci, že pouhá přítomnost ironické skepse v intelektuální disciplíně, pokud jde o její vlastní činnost, je známkou její humánní povahy. To vše platí ještě víc pro sociální vědy, které se zabývají zejména směšnými jevy tvořícími „lidskou komedii“ společnosti. Ve skutečnosti by se dalo říci, že sociální vědec, který nevnímá tento komický rozměr reality, nepostihne její podstatné rysy. Nemí možné pochopit svět politiky, jestliže jej nechápeme jako podvod, nebo systém stratifikace, když nevidíme jeho charakter kostýmové party. Nedospějeme k sociologickému vnímání náboženských institucí, když si nevybavíme, jak jsme si jako děti nasadili masku a hrozně vyděšili některého ze svých vrstevníků jednoduchým trikem – slovy „bububu“. Nikdo nemůže pochopit žádný z aspektů erotiky, když nechápe, že její základní kvalita je stejná jako u *opery bouřka* (toto by se mělo zvláště zdůraznit seriózním mladým sociologům, kteří vedou kurzy o „námluvách, manželství a rodině“ se zasmušilou vážností, která se sotva slučuje z výzkumem oblasti, jejíž každý aspekt je takřka závislý na té části lidské anatomie, kterou jde brát vážně jen s největšími obřížemi). A nemůže rozumět právu sociolog, který si nevzpomene na zákonodárství jisté královny z *Alenky v krajích divů*. Je zbytečné říkat, že tyto poznámky nejsou míněny tak, aby snižovaly seriózní studium společnosti, prostě jen chtějí naznačit, že pro samo toto studium budou takové náhledy, které lze získat jen při smíchu, velmi užitečné.

Zvláště sociologii bude dobré doporučit, aby se nevázala na postoj suchopárného scientismu, který je slepý a hluchý k bufoňerii sociálního jeviště. Vymezuje-li se sociologie tímto způsobem, může zjistit, že si sice osvojila společlivou metodologii, ale ztratila ten svět jevů, který původně chtěla zkoumat – postihne ji stejně smutný osud jako kouzelníka, jenž konečně našel formuli, která osvobodí džina

z láhve, ale nemůže si vzpomenout, na co se vlastně chtěl džina předešlým zeptat. Sociolog, který se vysílíhává scientismu, bude schopen objevit lidské hodnoty, které jsou vlastní vědeckým postupům sociálních i přírodních věd. K takovým hodnotám patří pokora před nezměrným bohatstvím světa, který zkoumá, neprosazování vlastního já při hledání porozumění, poctivost a přesnost metody, respekt k objevům, k nimž se dospělo poctivě, trpělivost a ochota nechat vyvrátit nebo revidovat své teorie a v neposlední řadě společenství jiných lidí sdílejících tyto hodnoty.

Vědecké postupy využívané sociologem předpokládají některé zvláštní hodnoty, které jsou pro tento obor charakteristické. Jednou z takových hodnot je pečlivá pozornost věcem, které jiní vědci mohou pokládat za přizemní a nehodné důstojnosti objektů vědeckého zkoumání – je to v sociologickém přístupu něco, co bychom téměř mohli nazvat demokratickým ohniskem zájmu. Pro sociologický výzkum může mít vše, co lidé jsou nebo dělají, bez ohledu na svou všednost svůj význam. Jinou takovou zvláštní hodnotou je sociologovi vlastní nutnost naslouchat jiným a neprojevovat své názory. Umění naslouchat klidně a s plnou pozorností je něco, co si musí osvojit každý sociolog, který se chce zapojit do empirických studií. I když bychom neměli přehánět důležitost toho, co je často jen výzkumnou technikou, je v takovém chování přinejmenším potenciálně přítomen lidský význam, což platí zejména v naší nervózní a upovídané době, v níž si téměř nikdo nenajde čas soustředěně naslouchat. A konečně, existuje zvláštní lidská hodnota v sociologové odpovědnosti za hodnocení svých objevů – pokud je toho psychicky schopen – bez ohledu na své předsudky, sympatie a antipatie, naděje a strachy. Tuto odpovědnost samozřejmě sociolog sdílí s jinými vědci. Ale pracovat takto v disciplíně, která se tak úzce dotýká lidských vášní, je mimořádně obtížné. Je jasné, že tento cíl nebývá vždy dosažen, ale samo toto úsilí má morální význam, který nelze zlehčovat. To se projevuje zvláště tehdy, když srovnáme sociologův zájem naslouchat světu, aniž by chtěl okamžitě reagovat vytkňováním svých vlastních formulací, co je

dobré a co špatné, s postupy normativních disciplín, jako je teologie nebo právo, u nichž se setkáváme se stálým nutkáním vtěsnat realitu do úzkého rámce něčích hodnotících soudů. Sociologie se v tomto srovnání jeví jako apoštolský nástupce karteziánského hledání „jasného a zřetelného vnímání“.

Kromě těchto lidských hodnot, které jsou vlastní vědeckému úsilí sociologie samotné, má tato disciplína jiné rysy, které ji řadí do bezprostředního sousedství humanitních věd, pokud ve skutečnosti ne naznačují, že tam patří úplně. V předešlých kapitolách jsme se snažili tyto rysy vysvětlit; můžeme je charakterizovat ve shrnutí, že sociologie se živě zajímá o to, co je konec konců základním předmětem humanitních věd – o samotnou lidskou situaci. Právě proto, že sociálně jako takové tvoří klíčový rozměr lidské existence, sociologie znovu a znovu dospívá k základní otázce, co znamená být člověkem a co znamená být člověkem v určité situaci. Tato otázka může být často znejasněna výzbrojí vědeckého výzkumu a bezkrevným slovníkem, který sociologie rozvinula v touze legitimizovat své postavení jako věda. Sociologická data jsou však vyřiznuta z takové blízkosti životního jádra lidského života, že tato otázka se neustále znovu vynořuje, přinejmenším u těch sociologů, kteří jsou citliví k lidskému významu toho, co dělají. Tato citlivost není, jak jsme již uvedli, prostě jen nějakou vedlejší schopností, kterou může sociolog vládnout navíc k vlastní profesní kvalifikaci (jako je dobrý hudební sluch nebo vyříbená chuť), nýbrž je přímou oporou samotnému sociologickému vnímání.

Takové pojetí humanitního umístění sociologie předpokládá otevřenou mysl a univerzální vizi. Měli bychom však hned přiznat, že takový postoj lze zaujmout jen za cenu obětování striktně uzavřené logiky při budování sociologického systému. Jako rozpačitá ilustrace této slabosti může sloužit naše vlastní argumentace. Zdůvodnění, které jsme sledovali ve 4. a 5. kapitole této knihy, může být logicky skloubeno do teoretického systému sociologismu (tj. do systému, jenž věškerou lidskou skutečnost interpretuje konzistentně a výlučně v sociologických termínech, ve svém hájmenství neuznává žádné jiné kauzální

ní faktory a ve své kauzální konstrukci nepřipouští žádné skuliny). Takový systém je úhledný, a dokonce esteticky příjemný. Jeho logika je jednorozměrná a uzavřená sama v sobě. Tento typ intelektuální stavby je lákavý pro mnohé spořádané myslí, což dokládá přitažlivost, již měl od počátku pozitivismus ve všech svých formách. Velmi podobné kořeny má přitažlivost marxismu a freudismu. Vést sociologickou argumentaci a pak se odvrátit od sociologických závěrů, které zdánlivě vypovídají o donucující moci společnosti, musí budít dojem nedůslednosti a nedostatečné myšlenkové přsnosti, jak mohl čtenář pocítit, když se naše argumentace v 6. kapitole začala obracet. To vše můžeme ochotně přiznat – nicméně však doplnit tvrzením, že nedůslednost nevyplyvá z nesprávného myšlení pozorovatele, ale z paradoxní mnohostrannosti samotného života, téhož života, který se zavázal pozorovat. Taková otevřenost vůči nezměrnému bohatství lidského života znemožňuje potvrzení deprimujících důsledků sociologismu a nutí sociologa, aby připustil „díry“ v uzavřených stěnách svého teoretického schématu, otvory skrze něž může obhlédnout jiné možné horizonty.

Otevřenost vůči humanistickému rozměru sociologie dále zahrnuje nepřetřžitou komunikaci s jinými disciplínami, které se živě zabývají zkoumáním lidské situace. Nejdůležitější z nich jsou historie a filozofie. Pošetilostem některých sociologických prací – zvláště v této zemi – se lze snadněji vyhnout s určitou mírou vzdělanosti v těchto dvou oblastech. Většina sociologů se snad díky své povaze nebo profesní specializaci zajímá hlavně o současné události, a přitom nevšímavost k historické dimenzi je nejen odmítnutím klasickeho západního ideálu civilizovaného člověka, nýbrž i přecínem proti sociologickému uvažování samému – zejména proti té jeho části, která se zabývá ústředním jevem sociálního předurčení. Humanitní pojetí sociologie vede k téměř symbiotickému vztahu s historií, ne-li k vlastním pojmům sociologie jako historické disciplíny (což je představa pro většinu amerických sociologů stále ještě cizí, ale v Evropě zcela běžná). Pokud jde o filozofické vzdělání, nejenže by některé

sociology uchránilo před metodologickou naivitou, ale vedlo by k adekvátnějšímu pochopení jeví, které chce sociolog zkoumat. Nic z toho by nemělo být vykládáno jako snižování statistických technik a jiné výzbroje, kterou si sociologie vypůjčuje od zcela nehumanitních zdrojů. Jejich užití však bude kultivovanější a také (smíme-li to tak říci) civilizovanější, bude-li probíhat na pozadí humanitního vědomí.

Představa humanismu byla od dob renesance těsně spojena s představou intelektuálního osvobození. Na předechozích stránkách jsme řekli mnohé ke zdůvodnění tvrzení, že sociologie na tuto tradici právně voplatně navazuje. Na závěr se tedy můžeme zeptat, jakým způsobem se může sociologická činnost v této zemi (která sama nyní tvoří sociální instituci a profesní subkulturu) sama propůjčit k této humanistické misi. Tato otázka není nová a byla naléhavě kladena sociology, jako byli Florian Znaniecki, Robert Lynd, Edward Shils a jiní. Je však natolik důležitá, abychom ji nepominuli, než naše úvahy uzavřeme.

Alchymista zavěšený bezohledným křižetem, který potřebuje zlato a potřebuje ho rychle, bude mít malou naději zaujmout svého zaměstnavatele ezoterickým symbolismem kamene mudrců. Sociologové zaměstnaní v mnoha vládních úřadech a průmyslových odvětvích budou často zhruba ve stejné pozici. Není snadné vnést humanistický rozměr do výzkumu, který má za cíl stanovení optimálního složení posádky bombardéru, nebo objevit faktory, které přimějí náměsíčně hospodářky v supermarketu sáhnout po jedné značce prášku do pečiva místo po jiné, nebo poradit personálnímu šéfovi nejlepší postupy, jak podkopat vliv odborů v továrně. Ačkoli sociologové zaměstnaní takovými užitečnými činnostmi mohou ke svému uspokojení dokázat, že v tomto využití jejich dovedností není nic eticky pochybného, vyžadovalo by si to něco z *tour de force* ideologizace, kdybychom na tuto činnost pohlíželi jako na humaní úsilí. Na druhé straně nelze příliš globálně odmítnout možnost, že využití sociálních věd ve vládních a průmyslových aktivitách přece jen vyústí v určitý humaní akcent. Například účast sociologů v různých programech veřejné zdravotní péče, sociálního plánování, rekonstrukce měst nebo ve vlád-

ních úřadech zabývajících se odstraněním rasové diskriminace nás může varovat před ukvapeným závěrem, že zaměstnání ve službách vlády musí znamenat bezduché podrobení se politickému pragmatismu. I v průmyslu dochází k případům, že nejrozumnější a nejprůzřevnější myšlení v oblasti řízení (zejména ve sféře personalistiky) vydatně čerpá z přínosu sociologie.

Může-li být sociolog pokládán za machiavelistickou postavu, pak jeho schopnosti mohou být využity jak v lidsky odpudivých, tak lidsky emancipačních aktivitách. Pokud je zde přípustná poněkud barvitá metafora, je možné sociologa pojímat jako kondotiera sociálního vtírání. Někteří kondotiéři bojují na straně utiskovatelů, jiní na straně osvoboditelů. Rozhlédneme-li se po Americe, stejně jako když se podíváme za její hranice, najdeme dost důvodů pro přesvědčení, že v dnešním světě je místo i pro druhý typ kondotiera. V dnešních situacích, kdy jsou lidé strháváni bojovnými fanatismy, není zanedbatelným přínosem ani samotná nestrannost sociologického machiavelismu, protože tyto fanatické postoje mají jednu důležitou společnou vlastnost – ideologické mateři o povaze společnosti. Naučit člověka motivovat se lidskými potřebami spíše než grandiózními politickými programy, vázat se výběrově a ekonomicky spíše než se zasvětit totalitní víře, být zároveň soucitný a skeptický, usilovat o porozumění bez předsudků – všechny tyto existenciální možnosti sociologické aktivity mohou být v mnoha situacích dnešního světa sléžší přeceněny. Tímto způsobem může sociologie získat rovněž důstojný politický význam; ne proto, že by nabízela svou vlastní konkrétní politickou ideologii, nýbrž právě proto, že to nedělá. Zvláště těm, kdo prožili deziluzi z vášnivých politických eschatologií naší doby, může sociologie poskytnout pomoc tím, že jim ukáže možnosti politické angažovanosti, které nevyžadují obětování vlastní duše a smyslu pro humor.

V této zemi však zůstává skutečností, že většina sociologů je zaměstnána v akademických institucích. Tento stav pravděpodobně přetrvává i v dohledné budoucnosti. Jakékoli úvahy o humanistickém potenciálu sociologie proto musí počítat s akademickým kontextem,

v němž působí větší část americké sociologie. Představa některých akademiků, že špinavé ruce mají jen ti, kdo jsou placeni politickými a ekonomickými organizacemi, je nesmyslná a sama je ideologií, která slouží k legitimizování vlastního akademického postavení. Jednak má dnes ekonomika vědeckého výzkumu takovou povahu, že akademický svět sám je proniknut pragmatickými zájmy těchto vnějších organizací. I když existuje mnoho sociologů, kteří nepřicházejí lehce k penězům z vládního či podnikatelského bohatství (většinou k jejich značné mrzutosti), technika známá akademickým správcům jako „uvolňování fondů“ (méně eufemisticky řečeno jako „metoda doutníkové krabice“) zajišťuje, že i ezoteričtější profesní snahy mohou být živěny drobtý ze stolu hojnosti.

I když se však soustředíme na vlastní akademický proces, sociologové s akademickým zaměstnáním nemají moc důvodů, proč ohrožovat nos nad ostatními. Konkurenční boj na univerzitě je často brutálnější než příslušné krycí závody na Madison Avenue, třeba jen proto, že jeho ničemnost je kamuflována učeneckou zdvořilostí a nadšením pedagogického idealismu. Když se někdo snaží po deset let dostat jako absolvent třetího vyšší školy na některou z prestižních univerzit nebo když se později stejně dlouho pokouší na téže univerzitě obhájit mimořádnou profesuru, bude u něj humanistický náboj sociologie podroben přinejmenším stejně velkému tlaku jako pod egidou neakademického zaměstnavatele. Bude psát ty věci, které mají naději, že budou publikovány na správných místech, bude se pokoušet setkat s těmi lidmi, kteří mají blízko k hlavním zdrojům akademické patronace, bude zaplňovat mezery svého životopisu se stejnou politikářskou vytrvalostí jako každý mladý úředník, který se snaží o kariéru, a bude si klidně oškřívát své kolegy a studenty, jako by s nimi sdílel společnou celou vězení. Tolik o akademické domýšlivosti.

Faktem zůstává, že má-li sociologie humanitní povahu, musí se projevit, kdyby jen ze statistických důvodů, i v akademickém prostředí. Domníváme se, že tomu tak je navzdory nelichotivým poznámkám, které jsme právě vyslovili. Univerzita se ve své citlivosti ke

svodům mocných tohoto světa podobá církvi. Když lidé na univerzitách, stejně jako duchovní, takovým svodům podlehnou, projevuje se u nich komplex viny. Stará západní tradice univerzity jako místa svobody a pravdy, tradice, za níž se prolévala krev i inkoust, určitým způsobem znovu vyhláší před neklidným svědomím své nároky. V této přetrvávající akademické tradici může humanistický náboj sociologie v současné situaci nalézat svůj životní prostor.

Je zřejmé, že mezi univerzitami, které připravují novou generaci profesionálních sociologů, a vyššími školami, kde se studení sociologi učí na nižším stupni, je v tomto ohledu rozdíl. V prvním případě je problém relativně snadný. Autor přirozeně cítí, že koncepce sociologie, kterou zde rozvinul, by měla mít při „formování“ budoucích sociologů své místo. Důsledky toho, co bylo řečeno o humanitním rozměru sociologie pro osnovy studia graduovaných studentů, jsou zřejmé. Zde není místo je rozvíjet. Stačí říci, že v této souvislosti předvídáme vývoj směrem k rostoucí humanitní vzdělanosti na úkor technologického profesionalismu. O tom, jak má být sociologie vyučována, bude však samozřejmě rozhodovat to, jakou koncepci sociologie jako vědecké discipliny má vyučující. Ale ať je tato koncepce jakákoli, bude důležitá jen pro omezený počet studentů. Ne každý se naštěstí může stát plně kvalifikovaným sociologem. Ten, kdo se jím stane, pokud jsou naše úvahy správné, může zaplatit rozčarováním a hledat ve světě, který žije v mýtech, svou cestu. Řekli jsme dost, abychom naznačili, jak je to podle našeho přesvědčení možné.

Problém je zřejmě jiný při studiu na vyšší škole. Učí-li sociolog v takových poměrech (což se týká většiny), ví, že jen velmi málo jeho studentů bude pokračovat na univerzitě ve studiu jeho konkrétní specializace. Je dokonce pravděpodobné, že tam půjde velmi málo z těch, kdo mají sociologii za hlavní obor. Místo toho půjdou do sociální práce, žurnalistiky, podnikové správy nebo do řady jiných zaměstnání, kde je „sociologický základ“ považován za užitečný. Sociolog, jenž učí na jedné z mnoha průměrných škol a přehlíží svou třídu chlapců a dívek, kteří zoufale pomýšlejí na sociální vzestup, probíjí si svou

cestu vzhůru přes systém kreditů a vytrvale se ptou o své známky, chápe, že by nemohli mít menší zájem, ani kdyby jim četl telefonní seznam, pokud by jim za to započítal tři kredity na konci semestru. Takový sociolog se bude muset dříve či později sám sebe ptát, jaké povolání vlastně vykonává. I sociolog učící ve vznešenějším prostředí a poskytující intelektuální zábavu těm, jejichž status je již předem určen a jejichž vzdělání je spíše privilegiem než prostředkem ke získání takového statusu, může docela dobytě dospět k otázce, jaký smysl má v této situaci sociologie i se všemi svými podobory. Na státních univerzitách stejně jako na Ivy League je vždy několik studentů, kteří mají skutečný zájem a skutečně něco chápou, a člověk může vyučovat jen s ohledem na ně. V dlouhodobém horizontu je to však frustrující, zvláště když se objeví pochyby o pedagogické užitečnosti toho, co učí. A to je právě otázka kterou si morálně citlivý sociolog musí klást, když učí studenty, kteří nebudou profesionálními sociology.

Problém výuky studentů, kteří přicházejí na vyšší školy, protože potřebují diplom, aby je našla korporace, kde chtějí nastoupit, nebo protože se to od nich očekává v určité sociální pozici, je společný sociologům i jejich kolegům z jiných oborů. Zde jej nemůžeme řešit. Pro sociologa však nastává zvláštní problém, který je přímo spjat s demaskující a rozladující povahou sociologie a o němž jsme mluvili výše. Snadno lze položit otázku, jakým právem takto pokoutně nabízí intelektuální zboží mezi mladými mozky, které s velkou pravděpodobností správně nepochopí a nevyužijí perspektivu, již se jim snaží předat. Rozdávát sociologický jed těm graduovaným studentům, kteří se již na celý úvazek oddali své náklonnosti a kteří mohou být v průběhu intenzivního studia vedeni k pochopení terapeutických možností obsažených v tomto jedu, je jedna věc. Jiná věc je velkoryse ho troust mezi těmi, kteří nemají žádnou naději nebo sklon přejít v tomto ohledu k hlubšímu porozumění. Jaké právo má nějaký člověk ořát sat přesvědčením, které jím považují za samozřejmé? Proč vzdělávat mladé lidi, aby viděli labilitu věcí, o nichž předpokládali, že jsou absolutně pevné? Proč je zasvěcovat do umění subútlího rozrušování

kritickým myšlením? Proč je, když se to tak vezme, nenechat na pokoji?

Je jasné, že odpověď spočívá alespoň zčásti v odpovědnosti a dovednosti učitele. Nebude hovítk k čerstvým studentům, jako by byli v semináři pro postgraduandy. Jinou částečnou odpověď bychom mohli dát tím, že řekneme, že samozřejmě bráně struktury jsou až příliš pevně usazeny ve vědomí, než aby byly snadno offeseny například dvěma kurzy v druhém ročníku. Ke „kulturnímu šoku“ nedochází tak rychle. Většina lidí, kteří nejsou připraveni pro tento druh relativizace svého samozřejmého světového názoru, si sama nepřipustí, aby se plně vyrovnala s jejími důsledky, a bude se místo toho na ni dívat jako na zajímavou intelektuální hru, která se hraje v jejích sociologické třídě, velmi podobnou té, kterou by mohla hrát při diskusi, zda předmět existuje, když se na něj nedíváme, ve třídě filozofů – to znamená, že bude hrát hru, aniž na okamžik vážně zapochybuje o naprosté platnosti předešlé perspektivy zdravého rozumu. Tato částečná odpověď má také své přednosti, ale sotva bude ospravedlněním sociologovy výuky, kdyby jen proto, že je jí možné použít jen do té míry, do jaké jeho výuka nedosáhla svého cíle.

Domníváme se, že výuka sociologie je oprávněna jen pokud, pokud se o liberálním vyučování předpokládá, že má více než jen etymologickou souvislost s intelektuální liberalizací. Tam, kde tento předpoklad neexistuje, kde je vyučování chápáno jen z technického či profesního hlediska, nechť je sociologie vyškrtuta ze studijního plánu. Bude jen rušivě zasahovat do jeho hladkého průběhu, ovšem za předpokladu, že sociologie nebyla vykleštěna v souladu s duchem vzdělávání, který v takových situacích převládá. Kde však je tento předpoklad ještě skutečností, zařazení sociologie opravňuje přesvědčení, že je lépe si uvědomovat než neuvědomovat a že uvědomění je podmínka svobody. Získat větší míru uvědomění, a tím i svobody zahrnuje určitou dávku trápení, a dokonce rizika. Vzdělávací proces, který by se tomu chtěl vyhnout, se stává prostým technickým výcvikem a přestává mít jakýkoli vztah ke kultivaci mysli. Tvrdíme, že kultivovaná

mysl v naší době je zčásti nutně utvářena stykem se specificky moderní a specificky aktuální formou kritického myšlení, kterou nazýváme sociologie. I ti, kdo nenašli v tomto intelektuálním úsilí svého vlastního démona, jak to vyjádřil Weber, stanou se díky tomuto kon-taktu trochu méně omezenými ve svých předsudcích, poněkud více opatrnější ve svých závazcích a trochu skeptičtější vůči závazkům druhých – a na svých cestách společností snad také trochu soucitnější.

Vraťme se ještě jednou k představě loutkového divadla, kterou naše úvahy vyvolaly již dříve. Vidíme loutky, jak tančí na své miniaturní scéně, pohybují se sem a tam podle toho, jak tahají provázky, a dodr-žují předepsaný pohyb svých různých malých částí. Učíme se chápat logiku tohoto divadla a v jeho pohybech vidíme sami sebe. Nalézáme se ve společnosti a o své vlastní situaci zjišťujeme, že jsme zavěšení na jejích neviditelných provázcích. Na okamžik si připadáme skuteč-ně jako loutky. Pak ale pochopíme zásadní rozdíl mezi loutkovým divadlem a naším vlastním dramatem. Na rozdíl od loutek máme možnost se zastavit, rozhlédnout se a pochopit mechanismus, který námi pohybuje. V tomto aktu spočívá první krok ke svobodě. A v tom-těž aktu sledujeme přesvědčivé ospravedlnění sociologie jako hu-manitní disciplíny.

DODATEK: CO SE TO STALO SOCIOLOGII?

Otázka, která stojí v názvu, se v posledních letech často klade jak uvnitř, tak vně tohoto oboru. Myslím, že na ni lze odpovědět celkem jednoduše: sociologii poznamenaly dvě vážné deformace. První se objevila v padesátých letech; označil bych ji jako „metodologický fetišismus“. Druhá byla součástí kulturní revoluce, která začala na konci šedesátých let; šlo v ní o přeměnu sociologie z vědy v nástroj ideologické obhajoby. S tím, jak si širší veřejnost tyto změny stále více uvědomovala, ztrácela sociologie prestižní postavení, jež kdysi zaujímal v americkém kulturním životě, ztrácela přitažlivost pro nejnadanější studenty a ne zcela bezdůvodně přišla i o velkou část finanční podpory.

Nejsem nezainteresovaný pozorovatel tohoto vývoje. Jako mladý sociolog, dosud nadšený zvoleným oborem, jsem napsal *Pozvání do sociologie*. Vyšlo v roce 1963, kdy se ještě nezačala projevovat druhá deformace a ta první se stále ještě zdála být zvládnutelná. Tato útlá knížka se stále vydává a i dnes probouzí u studentů zájem o sociolo-gii. Můj pohled na tento obor se od té doby zásadně nezměnil a nezří-kám se toho, co jsem tehdy napsal. Kdykoli se mě ale někdo na knihu zeptá (zvláště zeptají-li se na ni studenti), musím říci, že obraz oboru, který jsem v ní načrtl, jen málo souvisí s tím, o co v něm jde dnes. Trochu to připomíná vztah marxistické utopie k tomu, čemu se říkálo „reálný socialismus“.

Padesátá léta byla pro sociologii jakýmsi zlatým věkem, i když se už začaly vyskytovat známky první deformace. Byla zde tři vlivná akademická centra, z nichž do všech koutů země vycházeli mladí nadšení učitelé. Na Harvardu byla impozantní postava Talcotta Parsonse, který postupně, knihu po knize, skládal dohromady teoretický systém známý jako „strukturální funkcionalismus“ a získával stále širší okruh aktivních žáků. Parsons psal brožurým stylem (připomínal špatný překlad z němčiny), zabýval se ale „velkými otázkami“, které byly od počátku předmětem sociologie: Co drží společnost pohromadě? Jaký je vztah mezi přesvědčením a institucemi? Jak dochází ke změně? Co je modernita? Dvě další osobnosti, téměř stejně srhující, působily na Kolumbijské univerzitě – Robert Merton, který učil pokněud umiměnější verzi „strukturálního funkcionalismu“, a Paul Lazarsfeld, který pomáhal rozvíjet stále sofistikovanější kvantitativní metody, nikdy však přitom nezapomínal na „velké otázky“, na něž by tyto metody měly pomáhat odpovídat. Na Chicagské univerzitě pak bylo stále živé cítit dvě typicky americké sociologické tradice – směs sociologie a sociální psychologie zvanou „symbolický interakcionismus“, která započala dílem George Herberta Meada (v Chicagu předsnášel většinu svého života), a tzv. chicagskou školu sociologie města, která vyprodukovala ohromnou spoustu pronikavých empirických studií o řadě aspektů amerického života. Také Kolumbijská a Chicagská univerzita vysílaly své mladé absolventy po celé zemi a stále častěji i na univerzity do zahraničí; Evropané přicházeli studovat sociologii do Ameriky a evropská sociologie po jistou dobu vypadala jako výsledek americké misionářské činnosti.

„Metodologickým fetišismem“ mám na mysli převládnutí metody nad obsahem. K tomu může v zásadě dojít v případě jakékoli metody věd o člověku; ve skutečnosti šlo ale bez výjimky o metody kvantitativní. Mateřskou vědou sociologů se stala statistika. Není sporu o tom, že statistická analýza byla v řadě oblastí užitečným nástrojem. Žijeme ve společnosti, již tvoří miliony lidí, a účelem statistiky je učinit takovou společnost pochopitelnou, aniž bychom se museli dolazovat

každého jejího člena. Tvrdit něco takového však zdaleka neznamená přitakávat obecně rozšířenému tvrzení, že nic, co nelze kvantitativně analyzovat, nestojí za studium.

Aby se data dala statisticky analyzovat, musí být získána prostřednictvím standardizovaného dotazníku. To nutně znamená, že se po lidech žádá, aby odpověděli na omezený počet zpravidla jednoduchých otázek. Někdy to funguje, někdy ne. Vezměme za příklad sociologii náboženství. Užitečná data lze získat i tím, že se lidé zeptáme, kolikrát byli v posledních čtyřech týdnech v kostele (pominíme fakt, že v této věci – jak bylo dokázáno – někdy lžou). Někdy se ale takové dotazníky snaží postihnout nejenom chování, ale i přesvědčení a v takovém případě je význam odpovědi mnohem nejasnější. I tak zdánlivě jednoduchou otázku jako „Věříte v Boha?“ budou respondenti interpretovat tolika různými způsoby, že bude těžké jejich odpovědi analyzovat, natož aby mohl zkoumající na jejich základě vytvořit například index ortodoxnosti. Z toho nevyplývá, že by nebylo možno objasnit záměry, které se za tímto odpovědní skrývají; znamená to pouze, že statistický průzkum zde není dobrou metodou.

Uctívání kvantitativních metod má pravděpodobně dva důvody. Jak tomu v dějinách myšlení často bývá, máme zde co dělat se směsíci „ideových“ a „materiálních“ faktorů (takové směsice se snaží rozřadit sociologie vědění). Na úrovni idejí působí ohromná prestiž přírodních věd, v nichž jsou kvantitativní metody nepostradatelné, a malí sociologové se chtějí co možná nejvíce připodobnit svým velkým bratrům zkoumajícím fyzický svět. Na úrovni materiálních zájmů si ti, kdo financují sociální výzkum (například vládní úřady), často přejí výsledky, u nichž je co nejmenší „tolerance chyb“, a které lze tedy prezentovat jako nevyvratitelné vědecké argumenty pro ten či onen směr jednání. Také to tlačí sociologii ke kvantitativním metodám. Tak jako v řadě jiných oblastí lidského snažení, i v sociologii poroučí ten, kdo platí.

Metodologický fetišismus vede spoustu sociologů k tomu, aby užívali stále složitějších metod ke studiu stále triviálnějších věcí. Způso-

bíl také, že sociologické studie jsou stále nákladnější. Dřívější sociologové (například sociologové z „chicagské školy“) promkli do určité komunity, přihlásili se v laciném hotelu a následující měsíce pozorovali své sousedy a hovořili s nimi. Dnešní sociologové, jak říká jedna anekdota, potřebují k tomu, aby se dostali do nejbližšího vykríčeného domu, milionový grant. „Velké otázky“ se v této verzi sociologie nutně vytrácejí. I její výsledky mohou být užitečné pro tu či onu instituci (například pro vládní úřad, který chce zjistit, kolik lidí využívá některý z jeho programů, a snad také, co si tito lidé o tomto programu myslí), ale širší veřejnost nejspíše zajímat nebudou.

Ještě pustošivější účinky měla ideologizace sociologie. Ať byly výsledky metodologického fetišismu jakkoli triviální a zjednodušující, alespoň se k nim dospělo objektivním šetřením, které lze pořád ještě nazývat vědou. Ideologové, kteří jsou v posledních třiceti letech v převaze, však vědu deformovali v nástroj agitace a propagandy (komunisté tomu říkali „agitprop“) vždy ve prospěch levé strany ideologického spektra. Základní vědecká zásada objektivnosti se v praxi ignoruje a v teorii se popírá její oprávněnost. Z řady sociologů se tak stali aktivní bojovníci v „kulturních válkách“ stojící téměř bez výjimky na jedné straně bitevní linie. To samozřejmě odrazuje každého, kdo nesdílí přesvědčení a hodnoty jejich ideologického tábora.

Ideologický amalgám, který nám servíruje tato propagandistická kampaň, je obecně řečeno marxistické provenience. Význačnou marxismu v pravém slova smyslu však významně ubýlo. (Po zhroutení „reálného socialismu“ působí ti, kteří zůstávají, tak trochu jako herojové, jako zastánci teorie ploché země po koperníkovské revoluci.) Tato ideologie není ani tak marxistická jako *marxizující* – svým antagonismem ke kapitalismu a k buržoazní kultuře, popíráním vědecké objektivity, přesvědčením o bojové úloze intelektuálů a v neposlední řadě i svým fanatismem. V posledních letech opakuje tato odrůda sociologie mantru „třída, rasa, gender“.

Nejzjevněji *marxizující* je stále první slovo mantry, až na to, že dělnickou třídu nahrazují jiné kategorie údajných obětí, mezi nimi

zejména lid rozvojových společností, jak ho charakterizují teorie neoimperialismu. Protikapitalistické zaměření této ideologie se projevuje také v podobě obav o životní prostředí a nejnověji pak v odporu proti globalizaci. „Rasa“ a „gender“ samozřejmě odkazují k pestré směsici kategorií k označení obětí diskriminace – k rasovým a etnickým menšinám, ženám, gayům a lesbičkám (v poslední době se k nim přidávají také transvestité a transsexuálové – člověku vrtá hlavou, je-li takových lidí vůbec dost na to, aby mohli tvořit věrohodnou skupinu obětí). Ideologický amalgám zde čerpá z teoretiků multikulturalismu a feminismu. Na rozdíl od doktrín ortodoxního marxismu jsou ale některé prvky tohoto amalgámu ve vzájemném napětí. Jak například projednávají multikulturalisté a feministé takový problém, jako je „islámská cudnost“? Logická nekonzistentnost však bývá zřídka kdy překážkou ideologické převahy (leninisté neoblomně trvali na konformitě byli výjimkou). Jak lze bohatě doložit, tato konkrétní ideologie se svou ohlupující mantrou navíc převládá nejenom v podstatné části sociologie, ale i v řadě ostatních sociálních věd. Spolu s metodologickým fetišismem je ideologická propaganda zásadním faktorem v úpadku sociologie, a to nejen v Americe.

Netrad bych přeháněl. Tu a tam se stále najdou sociologové odvádějící vynikající práci. Jelikož jsem se už zmínil o sociologii náboženství, dovoluji si zde uvést Nancy Ammermanovou, Jose Casanovu, Jamese Davisona Huntera a Roberta Wuthnowa. Stále existují sociologové, kteří se tím či oním způsobem zabývají „velkými otázkami“ – například Irving Louis Horowitz a Orlando Patterson v Americe nebo Anthony Giddens a nedávno zesnulý Niklas Luhmann v Evropě. Příspěvky těchto sociologů, z nichž žádný nevytvořil nic, co by se dalo nazvat myšlenkovou školou, však pouze podrhují celkové deprimující stav našeho oboru. Zvrátit tento stav by vyžadovalo ohromné a vytrvalé úsilí. S úlevou zjišťuji, že jsem už příliš starý a také příliš zaneprázdněný jinde, než abych se mohl na takovém úsilí podílet.

Sociologie se zrodila ve snaze porozumět hlubokým proměnám, jež přivodily procesy modernity. Její základní otázkou – abychom

parafrazovali otázku, která se klade při přechodových rituálech – bylo: Jak se naše doba liší od jiných dob? Ve svém klasickém období, přibližně v letech 1890–1930, sociologie vzkvétala hlavně ve třech zemích – ve Francii, Německu a Spojených státech. V každé zemi nabývala základní otázka v důsledku odlišného intelektuálního a politického prostředí jiné podoby. Sociologie nám dala takové intelektuální veličany, jako byli Émile Durkheim a Max Weber a vlivně myšlenkové školy vycházející z jejich práce. Vzhledem ke struktuře moderního akademického života se sociologie stala samostatným oborem a profesí. Lze však tvrdit, že se na rozdíl od jiných oborů (například politiky a ekonomie) nezabývá jasně vymezenou oblastí lidského života. Je spíše perspektivou (perspektivou, již jsem se mimochodem snažil nastínit v *Pozvání do sociologie*). Tato perspektiva (někdy chápána mylně, často ale uplatňovaná správně) významně ovlivnila v podstatě všechny ostatní sociální i humanitní vědy. Sociologie tedy snad splnila svůj účel a v jejím konečném zániku bychom neměli vidět velkou intelektuální tragedii.

Přeloženo s laskavým svolením časopisu *First Things*, kde byl text poprvé uveřejněn pod názvem „Whatever Happened to Sociology?“ (*First Things* 126, říjen 2002.)

BIBLIOGRAFICKÉ POZNÁMKY

Tato kniha byla pozváním k návštěvě určité společnosti. Výňsk takového pozvání obvykle neobsahuje kádrový materiál všech lidí, které předpokládáný host v této společnosti najde. Host však přesto bude chtít vědět o těchto lidech něco víc nebo alespoň to, kde by si to mohl zjistit. Bylo by nesmyslné zakončit tuto knihu rozsáhlou bibliografií z rozmanitých oblastí sociologie, jelíž se text týkal Čtenář, který byl pozváním zlákan, by však měl dostat určité bibliografické informace alespoň v tom rozsahu, aby mohl proniknout do věci trochu hlouběji. Účel těchto bibliografických poznámek je prostý – mají navrtnout nějaké záchytné body, od nichž by takové další zkoumání mohlo výhodně započít. V textu byla také roztroušena různá jména bez bližšího vysvětlení. Tyto poznámky je znovu sesbírají a představi je čtenáři poněkud důkladněji. Záleží samozřejmě na čtenáři, jak dalece bude chtít reagovat na toto pozvání. Byl již varován, že takový počín se neobejde bez rizika.

Ke kapitole I:

Pokud čtenář není student, a snad i když jím je, může mít při seznamování s novým předmětem hluboce zakořeněnou averzi k používání učebnice. Dost často je tato averze plně oprávněná. Ačkoli existují i pozoruhodné výjimky. Klasickou učebnicí sociologie je kniha Roberta M. McIvera *Society* (Farrar and Rinehart, New York, 1937), která stále stojí za přečtení. Čtenář, který dává přednost učebnici, která se soustředí na americkou problematiku, může nabídnout do práce Robina M. Williamse, Jr. *American Society* (Alfred A. Knopf, New